

УДК 159.922.763

У. Б. МИХАЙЛИШИН,

здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ-ДЕЛІНКВЕНТІВ

Психологічний аспект вивчення делінквентної поведінки підлітків полягає в аналізі ролі кожного учасника в процесі здійснення злочинного замислу, в виявленні структурних відносин у групі. Злочинність неповнолітніх має свої особливості, які виявляються в рівні та динаміці такої злочинності, в причинах, умовах и мотивації злочинів, які вчинили неповнолітні.

Злочинність підлітків має свої особливості, що виявляються в її рівні і динаміці, у причинах, умовах і мотивації злочинів, чинених неповнолітніми. Ці особливості можуть бути пов'язані з визначеними властивостями особистості неповнолітніх та їх статусом у суспільстві. Поняття злочинності неповнолітніх пов'язано з визначеними віковими межами і включає чотири вікові групи неповнолітніх: 14–15 років; 15–16 років; 16–17 років. По кримінологічним характеристикам до них примикають суспільно небезпечні дії осіб, що не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а також «молоді дорослі».

Спостерігається процес омолодження кримінально карної поведінки неповнолітніх: кримінальна активність 14–15-літніх росте більш швидкими темпами, чим 16–17 літніх.

По видах злочинів біля майже $\frac{3}{4}$ масиву злочинності підлітків вичерпується трьома складами: крадіжки (не набагато більше 60 %), грабежі (8–9 %), хуліганство (близько 7 %). А скажемо, частки навмисних убивств, навмисного заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, згвалтувань складають по кожному виду менш 1 %. Неповнолітніми поступово освоюються порівняно нові різновиди злочинів, такі, як захоплення заложників, вимагання, торгівля зброєю і наркотиками, валютне шахрайство, комп'ютерні злочини і деякі інші.

Серед підлітків-злочинців, що виявляються, кожен сьомий, а серед засуджених – кожен п'ятий раніше робили злочини. Стійка особливість протиправної поведінки неповнолітніх – високий рівень групової злочинності.

В останні роки відзначається посилення організованості злочинності підлітків. Спостерігається ріст залучення неповнолітніх у злочинну діяльність дорослими, посилення віктимності підлітків. Якщо раніш злочинність неповнолітніх була в основному «вуличною», то зараз збільшується частка злочинів, учинених ними у своїх і чужих житлах, гуртожитках, по місцеві навчання, на транспорті.

Неповнолітнім, як відомо, властиве прагнення до групування з однолітками. Вільне спілкування з ними не тільки спосіб проведення дозвілля, але і засіб самоствердження і самовираження особистості (родина і школа не завжди створюють умови для задоволення цих найважливіших для неповнолітніх потреб). Анонімність групової поведінки народжує почуття особистої безвідповідальності, безкарності.

Протиправні дії неповнолітніх часто пояснюються індивідуально-психологічними та віковими особливостями неповнолітніх, а також особливостями ситуації.

Характеризуючи поведінку неповнолітніх правопорушників, дослідники часто відзначають низький рівень інтелектуального розвитку, як одну з причин злочину, пояснюючи його недостатньо розвинутою правосвідомістю (важливо для визначення ступеня провини).

Злочини неповнолітніх носять переважно груповий характер, такі злочини мають велику соціальну небезпеку, що обумовлено залученням у сферу кримінальної діяльності не одного, а багатьох облич, а також наявністю визначених внутрігрупових зв'язків, відносин, що роблять вплив на кожного учасника злочинного угруповання.

Соціально-психологічна специфіка злочинної групи неповнолітніх полягає в тім, що сама наявність її, підтримка з її боку служать

причиною залучення в її діяльність усі нових членів, а головне, є тим фактором, що формує в підлітків антисоціальні погляди і потреби, сприяє усвідомленню сили групи і приводить до здійснення правопорушень. У цих умовах з'являються великі можливості для виникнення і поширення визначеного злочинного «досвіду». Як правило, у групах відбуваються найбільш тяжкі злочини: грабежі, розбої, хуліганство, зґвалтування.

Практичний (процесуальний) аспект вивчення групових злочинів неповнолітніх полягає в тому, що вивчення діяльності групи правопорушників і кожного учасника злочинного угруповання окремо дає можливість строгої індивідуалізації міри відповідальності, допомагає всебічному, повному й об'єктивному дослідженню всіх обставин здійснення злочину.

Психологічний аспект вивчення злочинів групи неповнолітніх полягає в аналізі кожного учасника в процесі здійснення злочинного задуму, у з'ясуванні структурних відносин у групі. Рольова конкретизація дозволяє оцінити вплив авторитету організатора (лідера) на того чи іншого члена злочинної групи, визначити, яке вплив групової думки на індивіда, яким образом виникають і формуються мотиви групової кримінальної діяльності неповнолітніх.

Підлітковий і юнацький віки відрізняються прагненням до спілкування, нестійкістю ціннісних орієнтацій, уразливістю психіки. Неповнолітні найчастіше утягують у злочинну діяльність груп шляхом домовленостей, прохань. Це наочно підтверджує відсутність у багатьох неповнолітніх чіткої позиції в оцінці явищ громадського життя.

Необхідно враховувати, що в неповнолітніх процес соціалізації, тобто включення в суспільні відносини, тільки починається, відсутні необхідний життєвий досвід, знання, недостатньо досконалі пізнавальні процеси. Підлітка-правопорушника характеризує відсутність або слабкий розвиток індивідуально-соціального контролю: він найчастіше не може або не прагне правильно оцінювати свої вчинки.

При вивченні групової злочинної діяльності неповнолітніх найбільший інтерес представляють групи з насильницької орієнтацією. Підлітки, що роблять насильницькі злочини, характеризуються стійко злочинною деформацією поведінки. Наприклад, заподіяння тяжких тілесних чи ушкоджень смерті – не самоціль, а спосіб усунення перешкод на шляху досягнення їхніх бажань, спосіб задовольнити потреба в самоствердженні.

При вивченні психології неповнолітніх правопорушників важливо звернути увагу на такий момент, як мотивація злочинної поведінки, оскільки вона найбільше чітко відбиває соціальну небезпеку

протиправного поведінка, антисоціальні потреби правопорушника. Мотиви групових злочинів неповнолітніх мають деякі особливості. Особливий інтерес представляє явище конформізму. У процесі групової злочинної діяльності конформізм виявляється через вплив групової думки на індивіда. Конформність же означає ступінь і характер схильності індивіда груповій думці.

Варто помітити, що в умовах надзвичайної, екстремальної ситуації, що виникає при здійсненні злочину, конформність вище, ніж у звичайних умовах, оскільки індивід не має у своєму розпорядженні час для аналізу конкретної обстановки, оцінки свого положення.

Існує визначена залежність між віком неповнолітнього правопорушника – учасника злочинної групи – і рівнем конформності: він найбільш високий у 14–15 літньому віці, коли наслідувальні мотиви, вплив думки групи або її лідера є основою, що визначає характер діяльності і поведінка підлітка. Варто помітити, що найчастіше в основі формування злочинних груп неповнолітніх лежить багаторічне спілкування. Вивчення обставин виникнення і формування злочинних груп неповнолітніх свідчить про те, що більшість їхніх учасників – жителі одного району, вулиці і т. д. і знайомі один з одним тривалий час.

Група неповнолітніх із соціально негативною орієнтацією характеризується сприйнятливістю до негативних явищ, відсутністю соціально корисних цілей.

Злочинність неповнолітніх високо латентна. Це зв'язано з тим, що по багатьох злочинах (наприклад, крадіжках, звалтуваннях) потерпілі не заявляють про скоєння злочину, вважаючи, що вони не будуть розкриті в силу своєї незначущості, або потерпіла особа (чи родичі) не бажає про цю подію розповідати, щоб уникнути обговорення з боку оточуючих людей.

На теперішній час особливістю злочинності неповнолітніх стає усе більш частіше застосування зброї. Відомі випадки використання заколисливих і наркотичних речовин при здійсненні звалтувань і інших злочинів. Корислива мотивація – домінує по всіх складах злочинів. До самих значимих криміногенних умов злочинності неповнолітніх можна віднести безпритульність, безконтрольність, сімейне неблагополуччя, безробіття, низький матеріальний статок, слабкість ранньої профілактики.

Надійшла до редколегії 09.03.2011